

GEVEN NE Kİ GÖLGESİ NE OLA!

Prof. Dr. Mustafa SARI

Bir geven hikâyesi

Doğu Anadolu'nun yüksek yaylalarında aslında yaz ve kış olmak üzere iki mevsim vardır. Çok hızlı bir ilkbaharın ardından gelen yaz da kısa sürer. Çiçeklerle bezeli tepeler, otlaklar temmuz sonu gibi birden sarının, kahverenginin tonlarına bürünür. Eylül geldiğinde bu yaylalarda ne taylarıyla birlikte koşan atlara, ne otlakları dolduran koyun sürülerine ne de koşuşturan çocuklara rastlanmaz. Kısa süren ilkbahar gibi kısacık bir sonbahar yaşanır yüksek platolarda. Bozkırın tüm özelliklerini taşıyan, ağaca ve ormana rastlanılmayan bu dağlar sonbaharla birlikte ıssızlaşır, yalnızlaşır ve daha bir doğal olur.

Bu yüzden sonbaharın hissedilmeye başlandığı eylül günlerinde sık sık dağlara gitmeye bayılırım. Küçük küçük tepelerden, düzlüklerden oluşan büyük bir platoda tek başına bulunmak, oradaki sessizliği dinlemek, salyangozun süründüğünü bile hissetmek, derin çağrışımlar yapar zihnimde.

Bu derin sessizliği bozan tek şey tepelerde elinde kazma, geven söken köylülerdir çoğu zaman. Geçen hafta Van'da 2750 m yükseklikteki Keşiş Gölü civarına sonbahar sessizliğini yaşamak için gittiğimde çok şaşırdım. Dağda sadece ben eksiktim. Kamyonlar, traktörler, at arabaları, eşeklerle insanlar dağ yamaçlarına dağılmış harıl harıl geven söküyorlardı. Geçmiş yıllarda da geven sökenlere çok rastladığım olmuştu ama hiç bu kadar kalabalığı geven sökerken görmemiştim.

Yolun kenarında isimleri Ahmet, Yusuf ve Abdullah olan en büyüğü 17 yaşında olmak üzere 3 genç, sıska bir eşeğe büyük bir geven yığını yüklemeye çalışıyorlardı. Yanlarına yaklaşıp bu ağır yükü eşek nasıl taşıyacak diye sordum. Sonra sohbet başladı. Hepsi okula gidiyorlarmış, okul açılmadan önce evin geven ihtiyacını karşılamak için gelmişler bu gün dağa. Elleri yara bere içinde, elbiselerinin kol uçları geven dikenleri tarafından lime lime edilmiş. En küçükleri "Amca, Mazlum'a da yazık, ama yapacak bir şey yok. Geveni biz taşıyamayacağımıza göre o taşıyacak." dedi gülerek. Mazlum eşeğin adımıymış. Küçük ağaç dallarını yere serip, iple bağlamışlar. Onun üzerine 70-80 cm yüksekliğinde söktükleri gevenleri yığmışlar ve sonra iple bu yığını bir güzel sarıp, sarmalamışlar. Orta yerine az geven koymuşlar ki eşeğe yüklediklerinde iki tarafa doğru sarkarak dengeli bir yük olsun. Bu yığını ikisi ipler yardımı ile dikleştirirken, en büyükleri sırtına minder serilmiş eşeği ite-kaka geven yığınının ortasına doğru sürükledi. Sonra bu yığını eşeğe yüklediler. Ama bu yükleme süreci öyle kolay değil, eşek dikenlerden kaçmaya çalışıyor, bir tarafını dengelerken öbür taraf devriliyor, tam bir işkence aslında olay hem eşeğe, hem gençlere.

Neden söktüklerini sorduğumda hem soba hem de tandırı çok kolay tutuşturduğunu söylediler gevenin. "Devlet kömür veriyor ama bizde odun olmadığı için sobayı yakmak zor oluyor. Geven çok kolaylaştırıyor işi" diye devam ettiler.

Geven nasıl bir bitki?

Geven aslında tam bir bozkır bitkisi. Çok yıllık ve çok uzun kökleri var. Karasal iklimden, ılıman bölgelere kadar oldukça geniş bir alanda yayılım gösteriyor. Dünyada yaklaşık 3 bin tür geven bulunuyor. Akademisyenlerin bildirdiğine göre Türkiye'de 415 tür geven bulunuyor ve bu türlerin 218 adedi sadece ülkemizde var, yani endemik. Tek bir köksapı ile toprağa bağlanan geven, yarım daire şeklinde büyüyor ve yarım dairenin üzeri dikenlerle kaplı. Kökleri çok uzun ve sağlam. Bol topraklı düzlüklerden, adeta kayası çıkmış yamaçlara kadar her yerde büyüebiliyor. Kökleri ile toprağa öyle sarılıyor ki toprağı kucağından alabilene aşk olsun.

Ne işe yarar bu geven?

Eğer benim gibi doğaya gidip de etrafı seyredenlerdenseniz gevenin ormanın olmadığı çıplak alanlarda neredeyse tüm küçük yapılı hayvanlar için bir sığınak olduğunu görürsünüz öncelikle. Kertenkele, yılan, kaplumbağa gibi sürüngenler yuvalarını korunaklı olduğu için hep geven dibine yaparlar. Etrafta rahat rahat gezinen bir kertenkele, sizi fark ettiği anda hemen bir gevenin içine girip kaybolur. Tavşan, yuvasını cami kubbesini andırır derecede büyümüş gevenlerin dibine yapar ve yavrularını gevenin dibine oyduğu çukurda büyütür. Geven diğer taraftan polenle beslenen tüm böcekler için ilkbahar aylarında müthiş bir ziyafet sofrası niteliğindedir. Bu yüzden arıcalar da gevenlik alanlara taşırlar arılarını ilkbahar aylarında. Çünkü geven poleni oldukça kıymetli ve aromalıdır.

Geven diğer taraftan tıbbi amaçlarla da kullanılmaktadır. Kitre adı verilen madde gevenden elde edilmektedir. Boya sanayinden ilaç sanayine oldukça geniş bir alanda gevenden elde edilen maddeler kullanılabilir. Geven

Kışın uzun geçtiği yıllarda, hayvanlarının samanı biten köylüler dağ eteklerindeki geveni toplayıp, satırlar, baltalarla kıyarlar ve sonra hayvanlara yedirirler. Yani geven bazen de soframıza gelen sütün, etin, tereyağının hammaddesi olabilmektedir.

Ancak tüm bunların dışında gevenin bir faydası var ki buraya kadar ifade ettiklerimizin hepsi onun yanında önemini kaybeder. Ormansız bozkırlarda toprağın tutunması çok zordur. Zira bu alanlar aynı zamanda hayvanların yoğun olarak otlatıldığı, üst bitki örtüsünün hem otlatma, hem ot toplama yüzünden çok yoğun zarara uğradığı bölgelerdir. Bu yüzden buralarda toprağı yerinde tutan son bekçi gevendir. Gevenin dikenli yapısı, hayvanların geveni yemesine engel olur. Bu yüzden geven sökülmediği sürece toprağı tutar, erozyonu engeller.

Gevenin yoğun olarak bulunduğu bölgelerde erozyon ilerleyemez. Eğer geven sökülmezse bir müddet sonra çoğalır, yayılır ve erozyonu tamamen durdurur. Yani geven aslında tam bir erozyon savardır. Hani ağzımızı her açtığımızda “Kıbrıs adası kadar toprağımızı her yıl erozyonla kaybediyoruz” diye konuşuruz da sonra hiç bir şey olmamış gibi hayatımıza devam ederiz ya. İşte geven bizim gibi değil. Boş gezene boş kalfalık etmiyor. Bir bölgede erozyon başladı mı hemen gevenler de daha bir gayretle toprağı tutunmaya çalışıyor, toprağı sımsıkı sarılıyor ve onu ne suya ne rüzgara kurban vermiyor.

Gevenin geleneksel ekoloji içinde yeri var mı?

Çok eskilere gidildiğinde var. Çocukluğumda birkaç haylaz bir araya geldiğimizde yılda en az birkaç kez elimize geçirdiğimiz bir kibritle geven yakar, dumanı etrafında koştururduk. Ne zaman geven yaktığımızı annem görse bize kızar “Yavrum, o gevenler bir sürü böceğin, yılanın, çıyanın sığınağı, size günah olur, yakmayın” diye uyarırdı. Bu uyarılar aslında gevenin Anadolu’nun geleneksel bilgileri içinde ekolojik bir değer ifade ettiğini gösteriyor. Diğer taraftan Türkiye’de doğrudan adı Geven, Keven, Gevenli, Kevenli olan onlarca köy var. Hem sanıldığı gibi sadece bir bölgede değil, Uşak’ta da var, Çorum’da da. Kırıkkale’de de var, Van’da da. Anadolu’nun damı sayılan Erzurum-Kars bölgesinde de, Güney Doğu Anadolu’da yer alan Mardin’de de içinde geven geçen deyimler var.

Sarı olur üst yakanın geveni

Ben bilmedim peşim sıra geleni

Şehit derler yar yoluna öleni

Bu dizeler İzmir yöresinden. Ama benzerini Anadolu’nun en doğusunda da görmek mümkün. Aşağıdaki mani Bingöl’den.

Ŗu derenin geveni
Geven sarmıŖ bedeni
PaŖadan emir gelmiŖ
Seven alsın seveni

Aynı maninin nakarat eklenmiŖ Ŗeklini Erzurum, Van civarında trk olarak dinlemek mümkün. Geven sadece manilerde yok Anadolu kültüründe. Deyimlerde, zli sözlerde de geveni görüyoruz. Her ne kadar geveni kmsese de bu deyim Erzurum civarında, köylerde sıklıkla kullanılıyor “Geven ne ki, gölgesi ne ola” . Zengin kültürü, mutfağı ve tarihi ile bu gün Gneydoğunun yıldızı olan Mardin’de de benzer bir söze rastladım: “EniŖte gölgesi, geven gölgesi”.

Geveni korumalı mıyız?

Eğer yasalara uyarsak, korumamız gerekiyor. Yasalara değil, geleneksel ekolojiye bakarsak yine korumamız lazım. Eğer bunların hiç biri beni bağlamaz ama ben bu topraklar için ölürüm diyorsanız, vatan toprağını kaybetmekten alıkoyan en önemli bitki olan geveni yine korumalıyız. Yani her halükarda gevenin korunması Ŗart. Buraya kadar skenin de benim gibi seyredenin de herkesin ortak fikri, geven önemli ve korunması gerektiği yönünde.

Ancak toplum olarak biz doğruları tespitte gösterdiğimiz civanmertliği ne yazık ki uygulamada gsteremiyoruz. Ne yasayı çıkararak devlet geven sökümünü denetliyor, ne bunun önemini bana ders gibi anlatan yaŖlı köylü geven skmekten geri duruyor. Bu yüzden bu günlerde Doğu Anadolu’da hangi köye gitseniz, köylüler dağ eteklerinde kazmalar ellerinde geven söküyor. Her evin önünde bir tezek, bir de geven yığını var.

Nasıl koruyacağız?

Tabii bir günde belki yüz kez devlet büyükleri tarafından tekrar edilen “hukuk devleti” doğruysa, bu gevenlerin sökümünü yasaklayan ilgili hükümleri mutlaka yetkili birimlerin uygulaması gerekiyor. Öncelikle yasak varsa bu uygulanmalı. Zira yasalar güçlerini yazıldıkları kğıttan değil, uygulamadan alır. Ancak sosyolojik olarak köylünün neden geven sktğn, günlük yaŖamı içinde gevenin yerini de dikkate almamız gerek. Özellikle Doğu-Güney Doğuda ekmek, tandır denilen toprağa gmlmŖ geniŖ ağızlı bir toprak materyalde piŖiriliyor. Yani yaygın olarak bilinen fırın yerine kullanılan bu tandırlar, köylünün can damarı. Tandırda genelde inek dıŖkısının kurutulması ile elde edilen tezek kullanılıyor. Tezek, tutuŖması zor bir “kokaryakıt” aslında. Bu yüzden tandır kolay tutuŖan gevenle yakılıyor ve üzerine tezek atılıyor. Aynı Ŗekilde eğer sobada tezek yakılıyorsa geven aynı iŖlev için burada da kullanılıyor. Bir taraftan geven sökülmesine engel olacak yasalar uygulanırken diğer taraftan bölgede tutuŖturucu kültürünü deđiŖtirennlemler alınırsa belki bizim gevenler kurtulur. Böylece biz de gelecek nesillere türkülerde, manilerde geçen geveni uzun uzun anlatmak yerine, doğaya götürüp “iŖte bu gördüğün dikenli kubbenin adıdır geven” diyebiliriz.